

ULBS

Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu

Școala doctorală interdisciplinară

Domeniul de doctorat: ISTORIE

TEZĂ DE DOCTORAT

**STRUCTURILE PUTERII ÎN
TRANSILVANIA MEDIEVALĂ
(SECOLELE XII-XIV) - O ANALIZĂ
DIPLOMATICĂ**

doctorand:

ALEXANDRU-FLORIN CIOLTEI

conducător științific:

Prof. univ. dr. habil. IOAN ALBU

SUMAR

Lucrarea și-a propus să examineze și să prezinte evoluția structurilor administrativ-teritoriale laice și ecleziastice din Transilvania medievală în sens larg, prin intermediul documentelor medievale emise în intervalul cronologic cuprins între secolele XII respectiv XIV. Din punct de vedere geografic, studiul abordează spațiul Transilvaniei precum și al Banatului, Crișanei și Maramureșului. La acestea am adăugat un subcapitol succint privitor la Banatul de Severin. Cercetările întreprinse au menirea de a proiecta imaginea complexă a ceea ce a reprezentat aparatul administrativ medieval. Dificultatea temei este dată de numărul restrâns de documente păstrate. Dacă pentru secolul al XIII-lea respectiv al XIV-lea numărul documentelor este mai mare, acest lucru nu poate fi spus și despre secolul al XII-lea sau al XI-lea, perioadă în care entitățile administrative au fost înființate. Lipsa documentelor pentru perioada timpurie reprezintă un impediment crucial în stabilirea exactă a momentului înființării structurilor. Scopul cercetării realizate este de a prezenta apariția și evoluția structurilor administrativ-teritoriale laice și ecleziastice, cât și rolul jucat pe scena politică a regatului de persoanele ce au deținut demnități în contextul acestor unități. Prin analizarea materialului documentar existent am elaborat așadar reconstituirea specificului administrativ-teritorial aferent secolelor XII-XIV.

Primul capitol, intitulat „*Diplomatica latină în Transilvania medievală*”, este structurat în două părți. Prima secțiune este dedicată cercetării și evoluției diplomatiei în spațiul fostului Imperiu Austro-Ungar, analizând istoria disciplinei prin prisma celor trei abordări istoriografice: română, maghiară și săsească. Într-o primă parte vom prezenta pe scurt apariția, evoluția studierii și publicării documentelor prin prisma cercetătorilor ce și-au adus contribuția în acest domeniu. Tot în acest subcapitol sunt prezentate succint edițiile de documente publicate de-a lungul timpului, ce fac referire atât la spațiul geografic al Regatului Ungar medieval, cât și în mod explicit la Transilvania. Cea de-a doua parte este rezervată prezentării începutul practicii scrierii instituționalizate în Regatul Ungar și a unor tipuri de documente existente. Modul de expunere al apariției și practicii scrierii instituționale începe într-un cadru general european, ulterior fiind prezentat contextul și evoluția acesteia în Regatul Ungar. Această primă parte se încheie cu descrierea fizică a tipurilor de documente emise de către cancelarii în Evul mediu.

Capitolul al II-lea, „*Instituții administrativ-teritorial laice, de la formarea lor până în secolul al XIV-lea*” este structurat în zece subcapitole. Această a doua parte a lucrării abordează situația Regatului Ungar de la începutul secolului al XI-lea până la începutul

domniei lui Carol Robert de Anjou. Pentru aceasta au fost redade evenimentele de natură politică, ce au influențat situația internă a statului ungar și, implicit, structurile administrative. Descrierea comitatelor a fost realizată pe regiuni: Transilvania (spațiul intra-carpatic), Banat, Crișana și Maramureș. Prin prisma elementelor redade am decis în favoarea unor delimitări cronologice, respectiv a abordării secvențiale, și anume: secolele XI-XII, anii 1201-1241, anii 1242-1300 și după perioada următoare anului 1300. Prezentarea comitatelor începe cu zona Banatului, unde sunt descrise comitatele Cenad, Timiș și Caraș; pentru regiunea Crișana au fost abordat comitatele Bihor, Crasna și, după anul 1201, Arad și Zarand; din Maramureș a fost analizată formarea comitatul Sătmar; din Transilvania a comitatelor Solnoc, Cluj, Dăbâca, Turda, Târnava, Alba, Analiza documentelor ne-a permis întocmirea unor tabele arhontologice pentru fiecare comitat în parte, prin care sunt redade persoanele ce au deținut demnitatea de comitat. Aceste tabele aduc unele noutăți, și anume au fost evidențiate o serie de informații ce ne-a permis identificarea unor persoane numite în diverse demnități care nu figurau în lucrările de specialitate de acest gen.

În ceea ce privește comitatele, descrierea pornește de la ceea ce poate fi numit marele comitat, din suprafața căruia s-au desprins comitatele apărute ulterior, și anume în cazul Banatului, în secolele XI-XII, cel dintâi comitat prezentat este Cenad, ulterior fiind prezentate comitatele Timiș și Caraș. În zona Crișanei, prima structură abordată este comitatul Bihor, fiind urmat de comitatul Crasna, iar în Maramureș a fost descris comitatul Sătmar. Tot în această zonă este prezentată o entitate administrativ-teritorială de tip ducat ce își avea centru la Biharea. Existența ducatului pare să fi fost cuprinsă, în linii mari, între cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea, respectiv prima jumătate a secolului al XII-lea. Pentru spațiu intra-carpatic abordarea a fost făcută după criteriile geografice, și anume de la nord spre sud: Solnoc, Dăbâca, Cluj și Alba. Următorul subcapitol prezintă contextul politic intern și extern al perioadei cuprinsă între sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea. În continuare au fost prezentate comitatele din Banat, Crișana și Maramureș în prima jumătate a secolului al XIII-lea, mai exact între anii 1201-1241. În zona Banatului, în afară de comitatele amintite anterior, Cenad, Timiș și Caraș, este analizată și formarea comitatului Arad. Înspre nord, în regiunea Crișanei, cea dintâi structură abordată este comitatul Zarand, fiind ulterior urmat de comitatul Bihor. Ultimul comitat amintit din acest areal geografic este Sătmar. Descrierea continuă în spațiul intracarpatic prin prezentarea funcției voievodale, dar și a comiților comitatelor transilvane. Cea dintâi demnitate prezentată este cea a voievodului fiind urmată de comitele de Crasna, care în ciuda unei apartenențe geografice la teritoriul Transilvaniei, nu se subordona jurisdicțional voievodului

Transilvaniei. Demnitatea voievodului este analizată de la primele atestări documentarea ce datează de la începutul secolului al XII-lea și până în anul 1241. Utilizând istoriografia din România și din Ungaria s-a încercat stabilirea originea instituției. Un element important la constituit și dezvoltarea demnități în această perioadă.

Subcapitolul continuă prin descrierea comitatelor pornind pe axa nord-sud: Solnoc, Dăbâca, Cluj, Alba și Târnava. Tot în această parte sunt prezentate și comitatele Hunedoara și Turda. În ciuda faptului că prima atestare datează din cea de-a doua jumătate a secolului, istoriografia de specialitate consideră că momentul apariției structurilor ar fi putut fi ceva mai timpurie, acesta constituind raționamentul încadrării lor în acest parte a capitolului. Cea de-a cincea parte este dedicată colonizării germane din sudul Transilvaniei, fiind prezentate cauzele și contextul procesului și evoluția acestui teritoriu până în anul 1241. În următoarea parte este descrisă scurta istorie a ordinului cavalerilor teutoni din Țara Bârsei. Cel de-al șaptelea subcapitol prezintă invazia mongolă și efectele acesteia asupra structurilor administrative din cadrul Regatului Ungar. În această parte au fost utilizate alături de documente și o cronică medievală *Carmen Miserabile* a lui Rogerius. Lucrarea este necesară în stabilirea devastării mongole asupra centrelor administrative din Transilvania și zona de vest a Carpaților. Capitolul continuă cu redarea comitatelor din zona Banatului, Crișanei și Maramureșului, ordinea lor fiind asemănătoare cu cea din subcapitolele trecute. Partea a nouă este rezervată Banatului de Severin, structură amintită pentru prima dată în deceniul al treilea din secolul al XIII-lea. Ultimul segment îl constituie spațiul intracarpatic în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea. În această parte, în afara structurilor administrativ-teritoriale menționate în prealabil, este abordat și Ducatul Transilvaniei. În ultimele decenii ale perioadei Arpadiene conflictele interne cresc în intensitate și durată. Un prim conflict apare între regele Béla al IV-lea și fiu acestuia Ștefan, ducele Transilvaniei, ce se concretizează în două conflicte deschise. Un al doilea val de conflicte apare după moartea regelui Ștefan al V-lea, când facțiunile nobiliare încearcă să acapareze cât mai mult capital politic prin ocuparea demnităților importante din cadrul regatului ungar. Ultimii anii ai secolului al XIII-lea regăsește familiile, respectiv partidele nobiliare, bine înrădăcinate în teritoriile lor. Schimbare este declanșată la începutul secolului al XIV-lea atunci când regele Carol Robert de Anjou pune capăt oligarhiei nobiliare.

În descrierea constituirii structurilor-administrativ teritoriale, instrumentul definitiv pentru demersul nostru a fost documentul, sursa primară, iar în unele situații s-a făcut apel și la abordări arheologice, respectiv la rezultatele obținute în istoriografia română ca urmare a

derulării unor astfel de cercetări, mai mult decât relevante și utile în vederea stabilirii unei cronologii. Alături de tabele cu comiții comitatelor a fost întocmită și liste cu comiți curiali.

Capitolul al III-lea „*Instituții administrativ teritoriale ecleziastice*” reprezintă ultima parte a lucrării. În capitolul final sunt prezentate cele mai importante instituții ecleziastice din zona răsăriteană a regatului: episcopia Cenad, episcopia Oradea, episcopia Transilvaniei și prepozitura Sibiului. Evenimente au fost descrise în capitolul precedent, informațiile prezentate axându-se pe relațiile dintre structurile bisericesti, o atenție deosebită este oferită revoltei sașilor din anul 1277.

Cuvinte cheie: document medieval, comitat, ducat, voievodat, ducele Transilvaniei, voievodul Transilvaniei, secolele XII-XIV.

CUPRINS

SUMAR	
SUMMARY	
CUPRINS	
INTRODUCERE	
1. DIPLOMATICA LATINĂ ÎN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ	
Cercetarea și evoluția diplomatiei în Transilvania	
Corpusurile de documente cu referire la Regatul Ungar (generale)	
Corpusurile de documente cu referire la Transilvania (explicit)	
Practica scrierii instituționalizate în Regatul Ungar*	
Tipuri de documente	
2. INSTITUȚII ADMINISTRATIV-TERITORIALE LAICE, DE LA FORMAREA LOR PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIV-LEA	
Comitatele medievale din regiunile Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania în secolul al XII-lea*	
Politica regală spre sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea	
Comitatele din Banat, Crișana și Maramureș între anii 1201-1241*	
Voievodul și comiții din comitatele transilvănene în perioada 1201-1241	
Colonizarea și organizarea germanilor într-o structură autonomă în sudul Transilvaniei	
Ordinul Cavalerilor Teutoni în țara Bârsei în perioada 1211-1225	
Invazia mongolă și consecințele sale asupra structurilor teritoriale laice	
Comitatele din Banat, Crișana și Maramureș în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea	
Banatul de Severin	
Instituțiile administrativ-teritoriale intracarpatică în ultimele decenii ale dinastiei Arpadiene	
3. INSTITUȚII ADMINISTRATIV-TERITORIALE ECLEZIASTICE	

Episcopia de Cenad în perioada cuprinsă între secolul XI și anul 1342.....	
Episcopia de Oradea în perioada cuprinsă între secolul XI și anul 1342.....	
Episcopia Transilvaniei în perioada cuprinsă între secolul XI și anul 1342.....	
Prepozitura Sibiului*	
CONCLUZII.....	
LISTĂ DE GRAFICE ȘI TABELE.....	
LISTA HĂRȚILOR.....	
ABREVIERI	
EDIȚII DE DOCUMENTE	
BIBLIOGRAFIE.....	

EDIȚII DE DOCUMENTE

1. Densușianu, Nicolae, *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, București, 1887
2. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. II, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.
3. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. III-1, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.
4. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. III-2, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.
5. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. IV-1, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.
6. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. IV-2, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.
7. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. IV-3, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.
8. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. V-1, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.
9. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. V-2, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1829.
10. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. V-3, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1830.
11. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. VI-1, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1830.
12. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. VI-2, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1830.
13. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. VI-2, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1830.
14. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. VII-4, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1837.
15. Fejér, György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, vol. VIII-1, Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Vngaricae, 1832.

16. Fejér, György, *Codex DiplomaticusHvngariaeEclesiasticvs ac Civilis*, vol. VIII-2, Budaë, TypisTypogr. RegiæVniuersitatisVngaricæ, 1832.
17. Fejér, György, *Codex DiplomaticusHvngariaeEclesiasticvs ac Civilis*, vol. VIII-3, Budaë, TypisTypogr. RegiæVniuersitatisVngaricæ, 1832.
18. Fejér, György, *Codex DiplomaticusHvngariaeEclesiasticvs ac Civilis*, vol. IX-7, Budaë, TypisTypogr. RegiæVniuersitatisVngaricæ, 1842.
19. Gombos, AlbinusFranciscus, *CatalogusfontiumhistoriæHungaricææuoducum et regum ex stripe Arpad descendentiûmabanno Christi DCCC usque ad annum MCCC*, vol. I, Budapest, Szent István Akadémia, 1937.
20. Gombos, AlbinusFranciscus, *CatalogusfontiumhistoriæHungaricææuoducum et regum ex stripe Arpad descendentiûmabanno Christi DCCC usque ad annum MCCC*, vol. II, Budapest, Szent István Akadémia, 1937.
21. Györffy, György, *Arpád-Korioklevelek 1001-1196*, Budapest, BalassiKiadó, 1997.
22. Györffy, György, *Diplomata HungariæAntiquissima. Acceduntepistolæ et acta ad historiæ Hungariæpertinentia*, vol. I, Budapesta, In aedibusAcademiæScientiariumHungaricæ, 1992.
23. Ionaşcu, Ion; Lăzărescu-Ionescu, L.; Cămpina, Barbu; Stănescu, Eugen; Prodan, Dumitru; Roller, Mihail, *Documente privind istoria României veacul XIII C. Transilvania*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952.
24. Ionaşcu, Ion; Lăzărescu-Ionescu, L.; Cămpina, Barbu; Stănescu, Eugen; Prodan, Dumitru; Roller, Mihail, *Documente privind istoria României veacul XIV C. Transilvania*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1953.
25. Ionaşcu, Ion; Lăzărescu-Ionescu, L.; Cămpina, Barbu; Stănescu, Eugen; Prodan, Dumitru; Roller, Mihail, *Documente privind istoria României veacul: XI, XII şi XIII C. Transilvania*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1951.
26. Jakó, Zsigmond, *Codex DiplomaticusTranssylvaniae. Diplomata, epistolæ et alia instrumenta litterariæTranssylvanasillustrantia - Erdélyiokmánytár. Oklevelek, levelekésmásírásos emlékekErdélytörténetéhez*, vol. I, Budapest, AkadémiaiKiadó, 1997.
27. János Karácsonyi, Samu Borovszky, *RegestrumVaradinense*, Budapest, Typographi Regii, 1903.

28. Knauz, Nándor, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, vol. I, Esztergom, Typis Descriptis Aegydius Horák, 1874.
29. Kukulkević Sakcinski, Ivan, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalamitiae-Diplomatičkizbornik Kraljevine hrvatske, Dalmacijom i Slavonjom*, vol. II, Zagrebu, Tiskom Dragutina Albrechta, 1875.
30. Marsina, Richard, *Codex Diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, vol. I, Bratislava, Academia Scientiarum Slovaca, 1971.
31. Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Desző, *Codex Diplomaticus Patrius Hungaricus - Hazai Okmánytár*, vol. II, Győr, Typis Géza Betüivel, 1865.
32. Nagy, Gyula, *A nagymihályi éssztáraigróf Sztáray családok levéltára*, Budapest, 1889.
33. Nagy, Imre et alii, *Codex Diplomaticus Patrius Hungaricus - Hazai Okmánytár*, vol. VI, Győr, Typis Géza Betüivel, 1876.
34. Nagy, Imre et alii, *Codex Diplomaticus Patrius Hungaricus - Hazai Okmánytár*, vol. VII, Győr, Typis Géza Betüivel, 1880.
35. Nagy, Imre et alii, Desző, *Codex Diplomaticus Patrius Hungaricus - Hazai Okmánytár*, vol. V, Győr, Typis Géza Betüivel, 1873.
36. Nagy, Imre, *Codex Diplomaticus Patrius Hungaricus - Hazai Okmánytár*, vol. VIII, Győr, Typis Géza Betüivel, 1891.
37. Nagy, Imre; Desző, Véghely, *Codex diplomaticus domnussenioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo - A zichiésvásonkeőigróf Zichy-család idős bágának okmánytára*, vol. I, Pesten, Kiadja a Magyar Tört. Társulat, 1871.
38. Smičiklas, Tadija, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalamitiae-Diplomatičkizbornik Kraljevine hrvatske, Dalmacijom i Slavonjom*, vol. V, Zagrebu, Tisak Dioničke Tiskare, 1907.
39. Smičiklas, Tadija, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalamitiae-Diplomatičkizbornik Kraljevine hrvatske, Dalmacijom i Slavonjom*, vol. V, Zagrebu, Tisak Dioničke Tiskare, 1908.
40. Szentpétery, Imre (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianaegestorum*, vol. I, Budapesta, Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus. 1937.
41. Szentpétery, Imre (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianaegestorum*, vol. I, Budapesta, Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus. 1938.

42. Szentpétery, Imre, *RegestaregumstirpisArpadianaecritico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okokleveleinekkritikaiJegyzéke*, vol. I/1-3, Budapest, Kiadja Magyar TudományosAkadémia, 1923.
43. Szentpétery, Imre, *RegestaregumstirpisArpadianaecritico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okokleveleinekkritikaiJegyzéke*, vol. I/2-3, Budapest, Kiadja Magyar TudományosAkadémia, 1927.
44. Szentpétery, Imre, *RegestaregumstirpisArpadianaecritico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okokleveleinekkritikaiJegyzéke*, vol. I/3-3, Budapest, Kiadja Magyar TudományosAkadémia, 1930.
45. Szentpétery, Imre, *RegestaregumstirpisArpadianaecritico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okokleveleinekkritikaiJegyzéke*, vol. II/1-4, Budapest, Kiadja Magyar TudományosAkadémia, 1943.
46. Szentpétery, Imre, *RegestaregumstirpisArpadianaecritico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okokleveleinekkritikaiJegyzéke*, vol. II/1-4, Budapest, Kiadja Magyar TudományosAkadémia, 1943.
47. Szentpétery, Imre; Borsa, Iván (ed.), *RegestaregumstirpisArpadianaecritico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okokleveleinekkritikaiJegyzéke*, vol. II/2,3-4, Budapest, AkadémiaKiadó, 1961.
48. Szentpétery, Imre; Borsa, Iván (ed.), *RegestaregumstirpisArpadianaecritico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okokleveleinekkritikaiJegyzéke*, vol. II/2,3-4, Budapest, AkadémiaKiadó, 1987.
49. Wenzel, Gusztáv, *MonumentaHungariaeHistorica. Diplomataria IX. Codex DiplomaticusArpadianusContinuatus-Árpádkoriújokmánytár*, vol. IV, Pesta, 1862.
50. Wenzel, Gusztáv, *MonumentaHungariaeHistorica. Diplomataria VI. Codex DiplomaticusArpadianusContinuatus-Árpádkoriújokmánytár*, vol. I, Pesta, 1860.
51. Wenzel, Gusztáv, *MonumentaHungariaeHistorica. DiplomatariaVII.CodexDiplomaticusArpadianusContinuatus-Árpádkoriújokmánytár*, vol. II, Pesta, 1861.
52. Wenzel, Gusztáv, *MonumentaHungariaeHistorica. Diplomataria XI. Codex DiplomaticusArpadianusContinuatus-Árpádkoriújokmánytár*, vol. VI, Pesta, 1867.
53. Wenzel, Gusztáv, *MonumentaHungariaeHistorica. Diplomataria XIII. Codex DiplomaticusArpadianusContinuatus-Árpádkoriújokmánytár*, vol. VIII, Pesta, 1870.
54. Wenzel, Gusztáv, *MonumentaHungariaeHistorica. Diplomataria XVII. Codex DiplomaticusArpadianusContinuatus-Árpádkoriújokmánytár*, vol. IX, Pesta, 1871.

55. Wenzel, Gusztáv, *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria XVIII. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori újokmánytár*, vol. X, Budapest, 1873.
56. Wenzel, Gusztáv, *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria XX. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori újokmánytár*, vol. XI, Budapest, 1873.
57. Wenzel, Gusztáv, *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria XXI. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori újokmánytár*, vol. XII, Budapest, 1874.
58. Zimmerman, Franz; Werner, Karl, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, Druck von W. Krafft in Hermannstadt, 1892.

BIBLIOGRAFIE

1. Achim, Viorel, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, București, Editura Enciclopedică, 2008.
2. Achim, Viorel, „Istoria unei provincii de frontieră. Banatul de Severin în secolul al XIII-lea”, *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, Adrian Andrei Rusu (ed.), Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2006, pp. 31-60.
3. Albu, Ioan, „Mobilitätder im mittelalterlichen ungarischen Verteidigungssysteme eingebundenen Völkerschaften und die Gründung der rumänischen Fürstentümer”, *Militärische Migration vom Altertum bis zur Gegenwart (Studien zur Historischen Migrationsforschung*, Christoph Rass (ed.), nr. 30, Paderborn, Ed. Ferdinand Schöningh, 2016, pp. 57-75.
4. Andea, Susana, „Preambulul actelor în practica scrierii”, *Scris și Societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Susana Andea (coord.), Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, pp. 17-28.
5. Andea, Susana, „Scriere și societate: de la magister la litteratus”, *Scris și Societate în Transilvania secolelor XIII-XVII*, Susana Andea (coord.), Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, pp. 199-212.
6. Anghel, Gheorghe, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XIV*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986.
7. Berend, Nora, *At the gate of Christendom. Jews, Muslims and "pagans" in medieval Hungary, c. 1000-c. 1300*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
8. Bischoff, Frank M., *Urkundenformate im Mittelalter. Größe, Format und Proportionen von Papsturkunden in Zeiten expandierender Schriftlichkeit (11.-13. Jahrhundert)*, Marburg an der Lahn, Institut für Historische Hilfswissenschaften der Philipps-Universität Marburg, 1996.
9. Bogdan, Adrian, „Practici actuale ale scrisului și comunicării orale în sfera istoriei”, *Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2016, pp. 78-89.
10. Bóna István; Makkai, László, „Transylvania in the medieval Hungarian Kingdom”, *History of Transylvania*, Béla Köpeczi (ed.), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
11. Borsa, Iván, „III. Béla 1177. Évikönyvalakúprivilégium a azaradikáptalanszámára”, *Levéltári Közlemények*, nr. 33, 1962, pp. 205-218.

12. CrângaciȚiplic, Maria, *Oaspeții Germani în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie, arhitectură (secolele XII-XIII)*, București, Ed. Academiei Române, 2011.
13. Crișan, Ioan, „Cronologia începuturilor așezărilor medieval din județul Bihor și repartiția lor geografică pe baza descoperirilor arheologice”, *Crisia*, nr. 37, 2007, pp. 89-98.
14. Csók, Zsolt, „Approaches concerning the formation of the medieval county of Kraszna/Crasna (11th -13th)”, *Brukenthal. Acta Musei*, nr. 7-1, 2012, pp. 125-133.
15. Csók, Zsolt, „Thoughts on the formation and settlement development of the medieval County of Crasna, during the 11th-13th centuries”, *Transilvania*, nr. 3-4, 2015, pp. 45-59.
16. Dincă, Adinel Ciprian, „Datarea manuscriselor medievale latinești. Evaluări metodologice”, *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”*, tom L, 2011, pp. 295-305.
17. Dincă, Adinel Ciprian, „Notarii publici în Transilvania evului mediu târziu: premise ale receptării unei instituții juridice”, *Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă*, Susana Andea, Adinel Ciprian Dincă (ed.), Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2016, pp. 35-51.
18. Dincă, Adinel Ciprian, *Instituția episcopală latină în Transilvania medievală (sec. XI/XII-XIV)*, Ed. Argonaut & Mega, Cluj-Napoca, 2017.
19. Engel, Pál, *The Realm of St. Stephen. A history of medieval Hungary, 895-1526*, Londra, I. B Tauris, 2001.
20. Entz, Géza, „Diskussion. Zur Frage der ungarischen Burgen zur Zeit Staatorganisation”, *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, nr. 28, 1976, pp. 312-330.
21. Fügedi, Erik, *Castles and society in medieval Hungary (1000-1437)*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1986
22. Fügedi, Erik, *Ispánok, bárók, kiskirályok*, Budapesta, Magvető Könyvkiadó, 1986.
23. Fügedi, Erik, *The Elefánthy. The hungarian nobleman and his kindred*, Budapesta, Central European University Press, 1998.
24. G Popa-Lisseanu, Gheorghe (ed.), *Chronicon pictum Vindobonense*, București, Tipografia Bucovina, 1937.
25. G. Popa-Lisseanu (ed.), *Chronicon Hungaricum*, București, Tipografia Bucovina, 1935.

26. G. Popa-Lisseanu (ed.), *Gesta Hungarorum*, București, Tipografia Bucovina, 1934.
27. Gáll, Erwin; Balázs, Gergely, *Kolozsvárszületésérészeti adatok a város 10-13. Századitörténetéhez*, Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009.
28. Garzipzanov, Ildar H., *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c.751-877)*, Ed. Brill, Boston, 2008.
29. Gross, Lidia, „Din începuturile unei colecții: Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania”, *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Seria Historica*, nr. XLVI, Ed. Academia Română, Cluj-Napoca, 2007, pp. 33-39
30. Gross, Lidia, „Din începuturile unei colecții: Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania”, *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Seria Historica*, nr. XLVI, Cluj-Napoca, 2007, pp. 33-39.
31. Gündisch, Konrad, *Autonomie de stări și regionalitate în Ardealul medieval, în: Transilvania și sașii ardeleni în istoriografie*, Sibiu, Ed. Hora, 2001, pp. 33-53.
32. Györffy, György, „Die AnfängederungarischenKanzlei im 11. Jahrhundert”, *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde*, nr. 30, 1984, pp. 88-96.
33. Györffy, György, „Die Entstehung der ungarischen Burgorganisation”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, nr. 28, 1976, pp. 323-358.
34. Györffy, György, *Az Árpád-kor magyarországtörténeti földrajza*, vol. I, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
35. Györffy, György, *Az Árpád-kor magyarországtörténeti földrajza*, vol. II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.
36. Györffy, György, *Az Árpád-kor magyarországtörténeti földrajza*, vol. III, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
37. Györffy, György, *König Stephan der Heilige*, Budapest, Ed. Corvina, 1988.
38. Gyula Kristó, *Die Arpaden Dynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*, Budapest, Ed. Corvina, 1993.
39. Hațegan, Ioan, *Timișoara în Evul Mediu*, Timișoara, Ed. Banatul, 2008.
40. Hațegan, Ioan; Savulov, Lucia, „Banatul medieval”, *Analele Banatului*, nr. 5, 1997, pp. 179-216.
41. Horedt, Kurt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București, Ed. Academia Republicii Populare Române, 1958.
42. Horváth, András Pálóczi, *Pechenegs, cumans, iasians, steppe peoples in medieval Hungary*, Budapest, Ed. Corvina, 1989.

43. Hunyadi, Zsolt, *The hospitallers in the medieval kingdom of Hungary c. 1150-1387*, Department of medieval studies Central European University, Budapest, 2010.
44. Iambor, Petru, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2005.
45. Iczkovits, Emma, *AzErdélyiFehérmegye a középkorban*, Budapest, 1939.
46. Ioniță, Adrian, „Date noi privind colonizarea germană în Țara Bârsei și granița de est a regatului maghiar în a doua jumătate a secolului al XII-lea”, *Revista istorică*, seria nouă, 5, nr. 3-4, 1994, pp. 273-281.
47. Ioniță, Adrian, „Începuturile colonizării Țării Bârsei reflectate arheologic”, *Studii și Cercetări de istorie veche și arheologie*, tomul-64, nr. 1-2, 2013, pp. 121-132.
48. Istrate, Dana Marcu, *Catedrala Romano-catolică „Sfântul Mihail” și palatul episcopal din Alba Iulia cercetări arheologice (2000-2002)*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2008.
49. Jakó, Sigismund, „Concepția modernă a paleografiei și aplicarea ei în cercetările de paleografie latină din țara noastră”, *Revista Arhivelor*, nr. 1, București, 1965, pp. 23-38.
50. Jakó, Sigismund, „Începuturile scrisului în pătrurile laice din Transilvania medievală”, *Studii și cercetări de Istorie*, nr. 1-4, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, Cluj-Napoca, 1956, pp. 81-99.
51. Jakó, Sigismund, „Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII-XV)”, *DIR, Introducere*, vol. I, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, București 1956, pp. 171-282.
52. Jakó, Sigismund; Manolescu, Radu, *Scrierea latină în evul mediu*, Ed. Științifică, București, 1971.
53. Jakó, Zsigmond; Györffy, Georgius, „Diplomata Hungariaeantiquissima”, *ErdélyiMúzeum*, nr.3-4, 1995, pp. 157-161.
54. Karácsony, János, *A magyarnemzetáltérése a nyugatikereszténységre 997-1095*, Oradea, 1926.
55. Kis, Péter, „KiadatlanoklevelekazErdődycsaládBécsbenörzöttlevéltárából (1251-1297)”, *LevéltáriKözlemények*, nr. 75, 2004, pp. 65-75.
56. Kosztolnyik, Z. J., *FiveeleventhcenturyHungariankings*, New York, Ed. Boulder, 1981.

57. Kosztolnyik, Z. J., *From Coloman the Learned to Béla IIIth (1095-1196). Hungarian domestic policies and the impact upon foreign affairs*, New York, Columbia University press, 1987.
58. Kosztolnyik, Z. J., *Hungary in the Thirteenth Century*, New York, Ed. Boulder, 1996.
59. Kovács, András W., „Administrația comitatului Hunedoara în Evul Mediu”, *Sargetica*, nr. 35-36, 2007-2008, pp. 203-240.
60. Kovács, András W., „Voievozi și Vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea comitatului Alba în evul mediu”, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 15/1, 2011, Alba Iulia, pp. 7-41.
61. Kovács, András W., *Azerdélyi vármegyékközépkori archontológiája*, Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010.
62. Kristó, Gyula, „Die Entstehung der Komitatsorganisation unter Stephan der Heilige”, *Settlement and Society in Hungary*, Ferenc Glatz (ed.), Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1990, pp. 13-25.
63. Kristó, Gyula, *A feudális zéttagolódás Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
64. Kristó, Gyula, *A vármegyékkialakulása Magyarországon*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1988.
65. Kristó, Gyula, *Geschichte des Frühen Siebenbürgens (895-1324)*, Herne, Ed. Gabriele Schäfer, 2005.
66. Kumorovitz, Bernát L., „Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei”, *Tanulmányok Budapest múltjából*, nr. 18, 1971, pp. 7-53.
67. Laszlovszky, József; Soós, Zoltán, „Historical monuments of the Teutonic Order in Transylvania”, *The crusades and the military order expanding the frontiers of medieval Latin Christianity*, Zsolt Hunyadi and József Laszlovszky (ed.), Budapest, Department of Medieval Studies CEU, 2001, pp. 319-336.
68. Le Goff, Jacques, *Evul Mediu și nașterea Europei*, Ed. Polirom, Iași, 2005.
69. Lyon, Jonathan R., *Princely brothers and sisters. The sibling bond in German politics, 1100-1250*, Ithaca, Cornell University Press, 2013.
70. Madgearu, Alexandru, „Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei”, *Banatica*, nr. 12, 1993, pp. 5-12.

71. Makkai, László, „Transylvania in the Medieval Hungarian Kingdom 896-1526”, *History of Transylvania: From the beginning to 1606*, vol. I, New York, Ed. Columbia University Press, 2001.
72. Makkai, László, *Honfoglaló Magyar nemzetségek Erdélyben*, Budapest, Ed. Szikra, 1944.
73. Matei, Ștefan, „Fortificațiile de pe teritoriul Banatului în lumina izvoarelor scrise”, *Banatica*, nr. 5, 1979, pp. 255-264.
74. Matthew, Innes, *State and Society in the Early Middle Ages, The Middle Rhine Valley, 400-1000*, Ed. Cambridge University Press, New York, 2004.
75. Molnár, Erik, *A magyartársadalomtörténete az Árpád-kortól Mohácsig*, Budapest, Ed. Szikra, 1949.
76. Năgler, Thomas, „Transilvania între 900 și 1300”, *Istoria Transilvaniei*, vol. I, Ioan-Aurel Pop și Thomas Năgler (coord.), Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, 2003.
77. Năgler, Thomas, *Așezarea sașilor în Transilvania*, Ed. Kriterion, București, 1979.
78. Neagu, Răzvan Mihai, *Episcopi și episcopii în estul Ungariei medievale. Tipologii episcopale în diecezele de Transilvania, Oradea și Cenad în Evul Mediu*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2016.
79. Niedermaier, Paul, *Habitatul medieval în Transilvania*, București, Ed. Academiei Române, 2012.
80. Oța, Silviu, „Câteva date de ordin istoric privind evoluția teritorială a comitatului Caraș până în secolul XIV”, *Muzeul Național de Istorie*, nr. XIV, 2002, pp. 36-43.
81. Oța, Silviu, „Elite locale și centre de putere în Banat (sfârșitul secolului al IX-lea - începutul secolului al XI-lea)”, *Acta Mvsei Porolissensis*, nr. 38, 2016, pp. 433-458.
82. Oța, Silviu, *The Mortuary Archaeology of the Medieval Banat (10th – 14th centuries)*, Leiden, Ed. Brill, 2015.
83. Pall, Francisc, „Cancelaria voievodului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea”, *Revista Arhivelor*, nr. 1, București, 1960, pp. 267-277.
84. Pall, Francisc, „Diplomatica latină din Transilvania medievală”, *DIR, Introducere*, vol. II, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1956.
85. Papacostea, Șerban, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată și imperiul mongol*, București, Editura Enciclopedică, 1993.
86. Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1972.
87. Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1989.

88. Pascu, Ștefan; Rusu, Mircea; Iambor, Petre; Edroiu, Nicolae; Gyulai, Paul; Wollmann, Volker; Matei, Ștefan, „Cetatea Dăbâca”, *Acta MvseiNapocensis*, nr. 5, 1968, pp. 153-202.
89. Petrovics, István, „The Bishopric of Csanád/Cenad and the Ecclesiastical Institutions of Medieval Temesvár/Timișoara”, *Transylvanian Review*, vol. XXII, Supplement 4, 2013, pp. 240-252.
90. Pop, Ioan Aurel, *România și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1996.
91. Popa, Radu, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
92. Popa-Gorjanu, Cosmin, „Conflict și memorie în Transilvania secolelor XIII-XIV. Episcopia Transilvaniei și Gyan fiul lui Alard”, *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de către români*, Andrei Adrian Rusu (ed.), Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2006, pp. 143-174.
93. Popa-Lisseanu, Gheorghe (ed.), *Carmen Miserabile*, București, Tipografia Bucovina, 1935.
94. Pószán, László, *A Német Lovagrend története a 13 században*, Debrecen, Debrecen University Press, 1996.
95. Rady, Martyn, *Nobility, land and service in medieval Hungary*, New York, Ed. Palgrave, 2000.
96. Rusu, Adrian Andrei, „Cetatea Alba Iulia în secolele XI-XV. Cercetări vechi și noi”, *Ephemeris Napocensis*, vol. 4, 1994. pp. 331-351.
97. Rusu, Adrian Andrei, *Castelarea carpatică: fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, Ed. Mega, 2005.
98. Rusu, Andrei Adrian, *Alba Iulia between bishopric see and the capital of the principality of Transylvania*, Alba Iulia, Haco International, 2010.
99. Sălăgean, Tudor, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2003.
100. Sălăgean, Tudor, *Un voievod la început: Ladislau Kán*, Cluj-Napoca, Ed. Argonaut, 2007.
101. Sfrengu, Florin, „Aspecte privind evoluția organizării politice în nord-vestul României la începuturile evului mediu”, *Analele Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu, Seria Litere și Științe Sociale*, nr. 3, 2010, pp. 105-120.

102. Spinei, Victor, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iași, Institutul European, 1999.
103. Spinei, Victor, *The Editing of Historical Sources. The Hurmuzaki Collections of Documents/Editarea izvoarelor istorice. Colecția de documente Hurmuzaki*, Editura Academiei Române - Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, București - Brăila, 2018.
104. Spinei, Victor, *The Romanians and the Turkic nomads north of the Danube Delta from the tenth to the mid-thirteenth century east central and eastern Europe*, Lieden, Ed. Brill, 2009.
105. Susana, Andea, „Actul scris și valoarea lui probatorie în practica judiciară din Transilvania (sec. XIII-XIV)”, *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu”*, *Series Historica*, nr. LIII, Ed. Academiei Române, Cluj-Napoca, 2014, pp. 199-212
106. Szeghalmi, Gyula, *Erdélyivármegyék (A történeti Erdély)*, Budapesta, Magyar Városok Monografiája K., 1942.
107. Székely, György, „Sprachgeschichte und Siedlungsgeschichte. Zur Frage der ungarischen Sprachgrenze im 12. Jahrhundert”, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominate*, nr. 10, 1979, pp. 163-201.
108. Szovák, Kornél; Veszprémy, László (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*, vol. I, Budapesta, 1999.
109. Szovák, Kornél; Veszprémy, László (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*, vol. II, Budapesta, 1999.
110. Turcuș, Șerban, „Despre semnificația termenului „desertum” în documentul referitor la prepozitura sașilor emis de cardinalul Grigore de Sancta Maria in Portico Octaviae”, *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”*, *Seria Historica*, Supplement 1, 2015, pp. 157-174.
111. Țeicu, Dumitru, *Banatul Montan în Evul Mediu*, Timișoara, Ed. Banatica, 1998.
112. Țeicu, Dumitru, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Presa Universitară Clujeană, Timișoara, 2007.

113. Țiplic, Ioan Marian, „Considerații cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX-XII)”, *Acta TerraeSeptemcastrensis*, nr. 1, 2002, pp. 147-164.
114. Țiplic, Ioan Marian, „Contribuția, pecenegilor, secuilor și sașilor la constituirea frontierei de Sud a Transilvaniei (sec. XI-XIII)”, *Studia UniversitatisCibiniensis. Series Historia*, nr. 1, 2004, pp. 67-78.
115. Țiplic, Ioan Marian, „Hotar, graniță și/sau frontieră în Evul Mediu Timpuriu”, *Acta TerraeSeptemcastrensis*, nr. 2, 2003, pp. 155-166.
116. Țiplic, Ioan Marian, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în evul mediu, secolele X-XIV*, București, Ed. Militară, 2006.
117. Vekov, Károly, *Locuri de adevărate din Alba Iulia secolele XIII-XVI*, Ed. Gloria, Cluj-Napoca, 2003.
118. Zimmermann, Harald, *Das „Andreanum” und seine Probleme. Alte undneueÜberlegungen, Forschungen zur Volks-undLandeskunde*, nr. 56, 2013, pp. 9-50.
119. Zimmermann, Harald, *Der Deutsche Orden in Siebenbürgen. EinediplomatischeUntersuchung*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2011.
120. Zoltán, Iusztin, „Pătrunderea stăpânirii maghiare în Banat. Contribuții la apariția instituțiilor de tip Occidental”, *Banatica*, nr. 21, pp. 11-35.
121. Zsoldos, Attila, „KingsandOligarchs in Hungary at the Turn of theThirteenthandFourteenthCenturies”, *HungarianHistorical Review*, nr. 2, 2013, pp. 211-242.
122. Zsoldos, Attila, *Magyarországvilágiarchontológiája 1000-1301*, Budapesta, Ed. MTA BölcsészettudományiKutatóközpont, 2011.
123. Zsoldos, Attila, *The legacy of Saint Stephen*, Budapesta, Ed. Lucidus, 2007.
124. Zsoldos, Attila, *Magyarországvilágiarchontológiája 1000-1301*, Budapesta, Ed. MTA BölcsészettudományiKutatóközpont, 2011.